

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Андрій БОРОВИК

заступник прокурора Рівненської області,
старший радник юстиції
aborovychok@gmail.com

УДК 343.35

СПЕЦІАЛЬНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

В умовах європейської інтеграції відбувається кардинальна модернізація країни, формується ефективна та дієва система державного управління, здатна до впровадження комплексних і послідовних рішень. Тому особливої ваги набуває кримінальна політика як результат компромісу позицій (нерідко – діаметрально протилежних) усіх гілок влади, політичних партій, об'єднань громадян, науковців щодо прийняття кримінальних законів, а також підзаконних актів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, передусім – корупцією. Одним із основних чинників у цьому процесі є реформування антикорупційного кримінального законодавства нашої держави, у зв'язку з чим зазнали змін норми Особливої частини Кримінального кодексу України (ККУ України).

За таких обставин актуальним є формування надійних теоретико-методологічних засад дослідження нового для вітчизняного кримінального законодавства спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Вирішення зазначеного питання потрібне для оцінювання значення вказаних положень як елементу національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінальної антикорупційної політики України.

Здійснення наукових розробок у цій сфері обумовлено необхідністю всебічного дослідження сутності такого пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили саме корупційні злочини, та правильного розуміння його реалізації на практиці.

Вияткове значення для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають підстави та умови, оскільки від цих базисних категорій безпосередньо залежить правозастосування вказаних норм.

Питання визначення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Х. Алікперов, Ю. Балулі, В. Горжей, Е. Дадакаєв, В. Єгоров, О. Житний, В. Кушнарьов, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, П. Хряпинський та інші.

Метою статті є надання загальної характеристики звільненню від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та з'ясування ролі і місця цього інституту у механізмі реалізації функцій кримінального права.

З огляду на зазначене у межах статті слід вирішити такі завдання:

– здійснити аналіз сучасних нормативно-правових засад, які закріплюють спеці-

- альні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини;
- окреслити кримінально-правову характеристику понять «підстави» та «умови» звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини;
- викласти основні результати, отримані автором у дослідженні, чи відповідає звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права.

У науці кримінального права напрацьовано значний досвід застосування норм, що передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності. Втім, удосконалення антикорупційного законодавства призвело до змін у нормах КК України. Ці зміни пов'язані з тим, що з жовтня 2014 року прийнято низку надзвичайно важливих законів, які можна вважати найбільшою законодавчою реформою у сфері протидії корупції за часи існування нової незалежної Української держави, а саме: законів України від 7 жовтня 2014 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки та корупційні злочини (Закон про заочне засудження)»; від 14 жовтня 2014 року «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України»; «Про запобігання корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також від 12 лютого 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції».

Відповідно до цих законів і було внесено кардинальні зміни до деяких статей КК України, насамперед на законодавчому рівні введено поняття «корупційні злочини» у

примітці ст. 45 КК України. Вперше у науковців та практиків з'явилась можливість ґрунтовно дослідити спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Саме науково-практичний аналіз є найбільш цінним і важливим. Утім, оскільки з моменту вступу більшості із запропонованих у законах змін у дію (зокрема, поняття «корупційні злочини» вживається з 12 лютого 2015 року) минуло мало часу, відповідні результати й узагальнення необхідно напрацювати. Проте науково обґрунтоване дослідження таких базисних категорій звільнення від кримінальної відповідальності, як підстави та умови, дає можливість уже зараз визначити основні аспекти, від яких залежить застосування вказаних норм.

У примітці ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» зазначено, що корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, визначені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 цього Кодексу.

Жодна із статей КК України, які містяться у ч. 1 примітки ст. 45, не передбачає спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, це: ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виго-

товлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

Частина 2 примітки ст. 45 КК України містить статті, більшість з яких також не передбачає спеціальних підстав та умов до зазначеного вище звільнення винного. Це, відповідно: ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення витратів бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення».

Фактично саме вказана у ч. 2 примітки ст. 45 КК України ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» безпосередньо містить підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Так, у ч. 5 ст. 354 КК України закріплено, що особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»;

ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом» цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Таке звільнення не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені по відношенню до осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу.

Тобто особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені щодо службових осіб, які є посадовими особами іноземних держав (особами, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжними засідателями, іншими особами, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземними третейськими суддями, особами, уповноваженими вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадовими особами міжнародних організацій (працівниками міжнародної організації чи будь-якими іншими особами, уповноваженими такою організацією діяти від її імені), а також членами міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддями і посадовими особами міжнародних судів.

Здійснюючи аналіз загальної характеристики звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, насамперед необхідно дослідити саме підстави й умови застосування вказаного правового інституту. Зважаючи на це, розглянемо визначення понять «підстава» та «умова».

Академічний тлумачний словник визначає підставу – як те головне, на чому базу-

ється, ґрунтується що-небудь; наукову підставу – як те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка кого-небудь [1].

Зауважимо, що у правовому розумінні стосовно юридичної відповідальності підстава має триєдину сутність: нормативну, фактичну та процесуальну [2]. Саме одночасна наявність цих складових потрібна для застосування звільнення особи від юридичної (кримінальної) відповідальності.

Нормативна підстава – це наявність норми права, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Фактична підстава – це наявність умов для звільнення від правопорушення (фактично зробленого діяння), з яким пов'язується виникнення охоронних правовідносин, у межах якого реалізується кримінальна відповідальність.

Процесуальна підстава – це наявність правозастосовного акта, що конкретизує загальні приписи заохочувальної норми кримінального права (містить умови), визначає порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Нерозривно пов'язана із сутністю підстави звільнення від кримінальної відповідальності, безперечно, умова. Згідно з Академічним тлумачним словником умова – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок з наслідком обумовлений; умова – вимога, пропозиція, які висуваються однією зі сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору [1].

Під поняттям «причина» розуміється явище, що безпосередньо зумовлює, породжує інше явище – наслідок [3].

З урахуванням розглянутих тлумачень базових понять звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини можемо окреслити такі ключові аспекти їх загальної характеристики:

- нормативною підставою є наявність у КК України ч. 5 ст. 354, де міститься вказана заохочувальна норма кримінального права;
- фактичною підставою є наявність сукупно передбачених у ч. 5 ст. 354 КК України умов для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) після пропозиції,

обіцянки чи надання неправомірної вигоди; 2) до отримання з інших джерел інформації про цей злочин відповідним органом; 3) добровільність заяви про злочин; 4) активне сприяння розкриттю злочину;

- процесуальною підставою є норми законодавства, зокрема КПК України, які визначають порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

З приводу обумовленості існування у кримінальному праві підстав звільнення від кримінальної відповідальності у науковців виникає чимало суперечок. Поділяємо думку О. Бриліантова про те, що загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності є недоцільність притягнення особи, яка вчинила злочин, до суду і застосування до цієї особи інших заходів кримінально-правового характеру. Автор пояснює, що вказана загальна підстава може мати місце лише за наявності певних умов [4].

Втім, окремого роз'яснення потребує універсальна підстава цієї недоцільності. Досить часто у працях науковців пояснення з цього приводу стосуються розгляду фактичних умов для звільнення від кримінальної відповідальності.

Переважає більшість криміналістів вбачає підставу для звільнення від відповідальності у вчиненому суспільно небезпечному діянні або в особі, яка його вчинила. На думку К.Вавілова, такі підстави (загальні для всіх видів звільнення) полягають у невеликій суспільній небезпечності вчиненого діяння або в особі, яка його вчинила. Науковець пропонує поділяти підстави звільнення від кримінальної відповідальності на формальні (правові), якими є норми матеріального права, що передбачають це звільнення, та матеріальні – ті юридичні факти, із наявністю яких пов'язане застосування норм про звільнення, тобто обставини, які найбільш суттєво характеризують вчинене злочинне діяння або особу, яка його вчинила, роблять доцільним той чи інший вид звільнення та свідчать про невеликий ступінь суспільної небезпечності діяння або особи, яка його вчинила [5]. Концепцію двох загальних (універсальних) підстав звільнення від кримінальної відповідаль-

ності, що можуть застосовуватися лише сукупно, обґрунтовує С. Келіна, до яких відносить: невелику суспільну небезпечність вчиненого злочину; відсутність чи невелику суспільну небезпечність особи, яка внаслідок цього або взагалі не потребує виправлення, або може виправитися без застосування покарання [6, 49]. Такої ж позиції дотримується й Т. Леснієвські-Костарева [7, 185]. Разом з тим Т. Дубінін вбачає підстави звільнення в тому, що вчинений злочин не являє собою великої суспільної небезпечності, а особа, яка вчинила злочин, також не становить великої суспільної небезпечності та може виправитися без застосування кримінального покарання [8, 80–81]. Учений стверджує, що в узагальненому вигляді підстави однакові для всіх видів звільнення. У цілому погоджуючись з наведеними позиціями, В. Єгоров зауважує, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності для більшості його видів можуть бути як обидві названі підстави в сукупності, так і кожна окремо [9, 89, 100]. Його підтримує В. Сверчков, зазначаючи, що загальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності «альтернативно складається з наступних суб'єктивних і об'єктивних ознак: а) суб'єктивні – відсутність, втрата чи зниження безпеки (шкідливості) особи для суспільства, б) об'єктивні – втрата чи зниження шкідливості (суспільної небезпечності) вчиненого діяння на момент звільнення» [10, 9–13].

Аналізуючи такі міркування, поділяємо думку А. Ященко про те, що невелика суспільна небезпечність вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, є загальною (універсальною) підставою звільнення від кримінальної відповідальності хоча б тому, що при застосуванні спеціальних видів звільнення, передбачених статтями Особливої частини КК України, ні особа, ні вчинене нею діяння не втрачають суспільної небезпечності [11, 43]. Акцент слід змістити з характеристики злочинного діяння на оцінку посткримінальної поведінки особи. Підставою звільнення від відповідальності є вчинення особою не суспільно небезпечного діяння, а певних суспільно корисних дій. Тому погоджуємося з твердженням, що вчинення діяння, яке не становить вели-

кої суспільної небезпечності, не може бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності ані в сукупності з невеликою суспільною небезпечністю особи, яка вчинила це діяння, ані окремо, оскільки Закон припускає звільнення не тому, що особа вчинила діяння, що не становить великої суспільної небезпечності, а тільки за цієї умови [11, 44].

О. Житний, досліджуючи проблему звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, обґрунтовує позицію існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності. На його думку, такі підстави необхідно встановлювати з урахуванням формальної та кримінально-політичної сторін. Зважаючи на це, формальними (правовими) підставами звільнення від кримінальної відповідальності є норми матеріального права, що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності. Вони є юридичною формою фактичної (матеріальної) підстави звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки недоцільно продовжувати кримінально-правові відносини між державою й особою, яка вчинила злочин, і реалізовувати кримінальну відповідальність цієї особи у зв'язку із досягненням певних бажаних для суспільства результатів [12, 12].

З огляду на визначену нами сферу дослідження – корупційні злочини, – сутністю існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочини пропонуємо вважати розв'язання проблеми корупції у нашій державі за допомогою усунення можливості для осіб, які вчинили корупційні злочини, бути звільненими від відповідальності та покарання, зокрема з передачею на поруки, у зв'язку з дійовим каяттям, випробуванням тощо (Закон України від 14 жовтня 2014 року «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [13]), залишивши тільки спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як єдиний захід протидії корупції за допомогою таких спеціальних заохочувальних норм кримінального права.

Необхідно зазначити, що жоден зі спеціальних видів звільнення від кримінальної

відповідальності за корупційні злочини не є дійовим каяттям у чистому вигляді. Тож особливо ретельно слід досліджувати кожну з умов, які у комплексі можуть стати фактичною підставою для застосування такого звільнення по відношенню до винної особи.

На окрему увагу заслуговує виключення із переліку необхідних умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – наявність вимагання неправомірної вигоди. Донедавна подібна умова була традиційною для вітчизняних заохочувальних норм кримінального права. Відмова законодавця від її передбачення у подальшому свідчить на користь протидії з боку держави не тільки пасивному прийняттю неправомірної вигоди, а й активному підкупу.

Отже, у статті розкрито сутність і значення базисних понять інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – «підстави» та «умови». Висвітлено, у чому полягає триєдина сутність підстав такого звільнення (нормативна, фактична та процесуальна). Також обґрунтовано підходи до аналізу цілей, завдань та підстав для застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як одного із напрямів втілення державою антикорупційної політики. Отримані у результаті таких досліджень дані відповідають принципам кримінального права (переваги пом'якшуючих відповідальність обставин, економії кримінальної репресії тощо) та загальновизнаним нормам міжнародного права і є підтвердженням реалізації антикорупційної стратегії України.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://sum.in.ua/>
2. Підстава юридичної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/stati/tgp/137.php>
3. *Александров Ю.В.* Кримінологія: курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семанков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-sci.net/pravokriminologiya/umova.html>
4. *Бриллиантов А.В.* Освобождение от уголовной ответственности (с учетом обобщения судебной практики) / А.В. Бриллиантов. – М.: ООО «Перспектив», 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <https://books.google.com.ua/books?id=nW53AAAAQVAJ&pg=PP1&lpg=PP1>
5. *Вавилов К.К.* Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / К.К. Вавилов // Ленинградский гос. ун-т. – Л., 1964. – 19 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: mydisser.com/dfiles/29476979.doc
6. *Келина С.Г.* Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С.Г. Келина. – М.: Наука, 1974. – 232 с.
7. *Лесниевски-Костарева Т.А.* Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2000. – 400 с.
8. *Дубинин Т.Т.* Состав освобождения от уголовной ответственности / Т.Т. Дубинин // Советское государство и право. – 1984. – № 1. – С. 79–83.
9. *Егоров В.С.* Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / В.С. Егоров. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2002. – 279 с.
10. *Сверчков В.В.* Основания освобождения от уголовной ответственности и (или) наказания: Система, законодательная регламентация, эффективность применения: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Сверчков // Нижегородский юридический ин-т. – Нижний Новгород, 1997. – 26 с.
11. *Яценко А.М.* Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яценко А.М. – Х., 2006. – 102 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mydisser.com/dfiles/29476979.doc
12. *Житний О.О.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.О. Житний. – Х., 2003. – 21 с.
13. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII (в редакції від 26 квітня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

Андрій БОРОВИК

СПЕЦІАЛЬНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

Статтю присвячено дослідженню нового для українського кримінального законодавства інституту спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Надано загальну характеристику базисних категорій такого звільнення, зокрема підставам та умовам, від яких безпосередньо залежить правозастосування зазначених норм.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; корупційні злочини; кримінальна політика; антикорупційне законодавство.

Андрей БОРОВИК

СПЕЦИАЛЬНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию нового для украинского уголовного законодательства института специальных видов освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления. Предоставлена общая характеристика базисных категорий такого освобождения, в частности оснований и условий, от которых непосредственно зависит правоприменение указанных норм.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности; коррупционные преступления; уголовная политика; антикоррупционное законодательство.

Andriy BOROVIK

SPECIAL RELIEF FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CORRUPTION CRIMES

The article is devoted to the new Ukrainian criminal law institute of special kinds of exemption from criminal liability for corruption offenses. Given the general characteristics of basic categories such exemption, in particular, the grounds and conditions on which directly depends on the enforcement of these rules.

Keywords: exemption from criminal responsibility; corruption offenses; criminal policy; anti-corruption legislation.

